

Henryk Skorowski

Prawa człowieka w nauczaniu społecznym Jana Pawła II

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 5/2, 117-129

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. HENRYK SKOROWSKI SDB

PRAWA CZŁOWIEKA W NAUCZANIU SPOŁECZNYM JANA PAWŁA II

Wstęp

Prawa człowieka stanowią dziś w nauczaniu społecznym Kościoła tematykę obszerną i wieloaspektową. Dotyczy ona kilku zasadniczych płaszczyzn: np. ukazywania godności osoby ludzkiej jako źródła i podstawy przysługujących człowiekowi uprawnień, uzasadnieniu ich naturalności i niezbywalności, wyliczaniu i omawianiu ich treści, akcentowania korelatywnych do praw obowiązków, ukazywaniu potrzeby i mechanizmów ochrony przysługujących osobie uprawnień, omawianiu kontekstu współczesnych ich zagrożeń. Nie ulega wątpliwości, że myśl społeczna Kościoła, wnosi dziś w problematykę praw człowieka wiele istotowo ważnych elementów, szczególnie w sferze racji i podstawy usprawiedliwiającej te prawa oraz w sferze ich treści, które zasadnie pozwalają mówić o własnej absolutnej i integralnej ich koncepcji.

Dzisiejszy stan problematyki praw człowieka jest owocem jej rozwoju, dojrzewanania i ewolucji w nauczaniu społecznym Kościoła. Chociaż bowiem, jak stwierdza H. Waśkiewicz, problematyka ta zawarta jest od początku w samej istocie chrześcijańskiego myśli teologicznej i społecznej, to jednak zaktualizowana została stosunkowo późno¹. W ścisłym tego słowa znaczeniu prawa człowieka znalazły swoje istotne miejsce w ramach nauczania społecznego Kościoła od pontyfikatu Leona XIII. Od tego czasu Kościół wydał wiele dokumentów, które jeśli nie w całości, to przynajmniej w zasadniczych swych częściach poświęcone są prawom człowieka.

W rozwój problematyki praw człowieka na gruncie myśli społecznej Kościoła wiele ważnych i nowych elementów wnosi nauczanie Jana Pawła II. Przez wielu jest on uważany już dziś za papieża praw człowieka². Takie twierdzenie jest w pełni uzasadnione biorąc pod uwagę fakt, że niewiele jest takich dokumentów i przemówień, w których papież nie mówiłby na ten temat.

¹ Por. H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka. Pojęcie, historia*. Chrześcijanin w świecie. 63-64/1978/, s. 44.

² Por. J. Majka, *Filozofia społeczna*. Warszawa 1982, s. 240.

Artykuł niniejszy jest próbą ukazania problematyki praw człowieka w nauczaniu społecznym Jana Pawła II. W tym miejscu podkreślić należy, iż rzeczą niemożliwą jest dokonanie takiej próby w jednym artykule. Stąd też analizy te zostaną ograniczone do wydobycia specyficznych i nowych aspektów tej problematyki.

1. Godność osoby wyznacznikiem absolutnej i integralnej koncepcji praw człowieka

Dla Jana Pawła II tematem wiodącym w zakresie problematyki praw człowieka jest zagadnienie godności człowieka jako osoby. Stoi on na stanowisku, że wszelka analiza dotycząca praw człowieka „musi koniecznie wychodzić z tych samych przesłanek, mianowicie, że każdy byt ludzki posiada godność”³. Szczególnie encyklika *Redemptor hominis* jest głęboką analizą godności osoby ludzkiej. Jakie są zatem główne tezy Jana Pawła II w tym zakresie?

Człowiek w wizji Jana Pawła II jest dwujednią elementu cielesno-duchowego. Na płaszczyźnie duchowej owej dwujedni dochodzi do głosu jednoczące wszystko „ja” człowieka, które sprawia, że człowiek jest sobą, to znaczy osobą. Pierwszym zatem istotnym elementem wizji człowieka jest pojęcie osoby. Tak rozumiany człowiek – osoba przerasta sobą całą otaczającą go rzeczywistość. Należy zatem w odniesieniu do człowieka mówić o jego niepowtarzalnej wartości. Z pojęciem osoby w ścisłej relacji stoi zatem kolejna prawda, którą jest najwyższa i niezbywalna jej wartość określana terminem „godność” osobowa. Uzasadnienie godności w ujęciu Jana Pawła II przebiega nie tylko w płaszczyźnie przyrodzonej, co oznacza, że wartość człowieka określana jest takimi elementami jak wolność, świadomość i odpowiedzialność, ale przebiega ona przede wszystkim w płaszczyźnie nadprzyrodzonej, to znaczy wartość osoby określana jest jej pochodzeniem od Boga, podobieństwem do Niego, a także faktem Wcielenia i Odkupienia dokonany przez Jezusa Chrystusa. Mamy tu do czynienia z jednej strony z prawdą o Bożym podobieństwie człowiek, z drugiej zaś strony z faktem usynowienia człowieka, co jest wynikiem Odkupienia⁴. Dopiero w tej płaszczyźnie podobieństwa i usynowienia można w pełni odczytać niepowtarzalną wartość osoby, którą określa się pojęciem transcendentnej godności. Najistotniejszymi zatem elementami antropologii Jana Pawła II są prawdy: o nadprzyrodzonej godności człowieka i równości wszystkich w ich godności⁵.

W tym miejscu należy postawić zasadnicze pytanie: co Jan Paweł II wnosi nowego do problematyki godności człowieka w jej relacji do praw człowieka? Przecież także jego poprzednicy mówiąc o prawach człowieka mówili o god-

³ Jan Paweł II, *Oroędzie do Organizacji Narodów Zjednoczonych 2 X 1979*, w: Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne*, t. II, Warszawa 1982, n. 12.

⁴ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*. Tekst polski, Warszawa 1979, n. 13.

⁵ Por. tamże, n. 9.

ności człowieka i dokonywali także jej głębokiej analizy. Owo *novum* polega nie tylko na tym, że Jan Paweł II, podobnie jak jego poprzednicy uznaje godność osoby ludzkiej za podstawę praw człowieka⁶, ale że godność ta wyznacza samą koncepcję tych praw. W świetle nauczania Jana Pawła II godność osoby ludzkiej wyznacza koncepcję absolutnych i integralnych praw człowieka. W tym właśnie tkwi *novum* nauczania obecnego papieża. Spróbujemy to przeanalizować.

Taka interpretacja godności osoby rzutuje ostatecznie na samą koncepcję praw człowieka. Nie ulega bowiem wątpliwości, że zagadnienie podstawy normatywnej, a więc zagadnienie jakim normom zawdzięczają one swoje istnienie stoi w ścisłej zależności z samą koncepcją praw człowieka. Jeżeli bowiem podstawą tą byłoby prawo stanowione przez władzę, to oznaczałoby to, iż prawa człowieka w swym istnieniu, a także w swej treści uzasadniane są prawem stanowionym. Mielibyśmy wtedy do czynienia z tak zwaną relatywną koncepcją praw człowieka, która zdaniem H. Waśkiewicza „uważa te prawa, często określane mianem praw obywatelskich, za wtórne w stosunku do państwa. Zarówno swoje istnienie, jak i swoją treść zawdzięczają one ustawowej decyzji państwa. I tak jak w gestii państwa leży powołanie do istnienia i nadania określonej treści prawom człowieka, tak też może państwo w każdej chwili tę treść zmienić, a nawet niektóre lub wszystkie uchylić”⁷.

Jan Paweł II twierdzi jednak, że najgłębsze uzasadnienie praw człowieka dokonuje się w oparciu o najwyższą wartość osoby określanej pojęciem godności osobowej⁸. Tak rozumiana podstawa określa koncepcje praw człowieka jako koncepcje absolutnych praw. Wynika to z faktu, że godność osoby, jako podstawa normatywna, nie jest wynikiem umowy społecznej, historycznego rozwoju sił wytwórczych i stosunków społecznych, stanowienia władzy. Stąd też przysługujące człowiekowi prawa są prawami, których istnienie także nie zależy od ustanowienia jakiejkolwiek władzy czy społeczeństwa. W tym właśnie wyraża się koncepcja absolutnych praw człowieka – ponieważ sama podstawa, z której „wyrastają” jest poza wszelkimi ustanowieniami ludzkimi, prawa z tej podstawy wynikające są poza wszelkimi normami stanowionymi przez człowieka, społeczeństwo, władzę. Są to prawa nadrzędne w stosunku do społeczeństwa i państwa, a także uprzednie w stosunku do nich. Nabywa je człowiek z momentem poczęcia. Żadna władza nie może ich ustawowo nadać człowiekowi, a tym bardziej ustawowo znieść⁹.

⁶ Por. Jan Paweł II, *Wolność religijna podstawą praw ludzkich. Oświadczenie do Sekretarza Generalnego ONZ 2 XII 1978*, w: Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne*, t. II, dz. cyt., s. 53.

⁷ H. Waśkiewicz, art. cyt., s. 26.

⁸ Por. Jan Paweł II, *Oświadczenie do Organizacji Narodów Zjednoczonych...*, art. cyt., n. 12.

⁹ Por. tamże, n. 12.

Pojęcie zatem absolutności praw człowieka oznacza, że przysługujące osobie uprawnienia są nienaruszalne i niezbywalne i przysługują bez wyjątku wszystkim a ich najgłębszym usprawiedliwieniem jest godność osoby ludzkiej określana i definiowana w płaszczyźnie nadprzyrodzonej. Interpretacja praw człowieka w sferze podstawy normatywnej idzie w nauczaniu Jana Pawła II zatem tak daleko, że pozwala zasadnie mówić, o własnej absolutnej ich koncepcji.

Mówiąc o nauczaniu Jana Pawła II na temat praw człowieka, należy podkreślić, że godność osoby jest dla papieża nie tylko wyznacznikiem koncepcji absolutnych praw człowieka, ale także koncepcji integralnych praw.

Powszechnie wiadomo, że we współczesnej dyskusji wymienia się trzy generacje praw: wolnościowe, społeczne i solidarnościowe. W nauczaniu Jana Pawła II także odnajdujemy te trzy generacje praw. Papież jednak bardzo mocno akcentuje ich jedność i integralność. Wszystkie one stanowią w nauczaniu Jana Pawła II nierozzerwalną jedność co w praktyce oznacza, że są one niepodzielne i tak samo ważne. W ten sposób można mówić, że Jan Paweł II głosi tzw. koncepcję integralnych praw człowieka¹⁰. Integralność oznacza zatem nierozzerwalną jedność wszystkich praw należnych osobie ludzkiej.

Wspomniana integralność w koncepcji praw człowieka Jana Pawła II stoi w ścisłej relacji z godnością osoby. Za integralnością tych praw przemawia przede wszystkim ich wynikanie z godności człowieka. Dla Jana Pawła II godność człowieka jest niepodzielna. Nauka zatem o prawach człowieka, która uznaje, że wypływają one z godności musi uznać, że tworzą one jedność mimo zachodzących między nimi różnic, że są niepodzielne, tak jak niepodzielna jest godność człowieka¹¹.

Za integralnością praw przemawia także w nauczaniu Jana Pawła II ich funkcja. Jest ona także związana z godnością osoby ludzkiej. Zasadniczą funkcją tych praw jest ochrona i zabezpieczenie godności każdego człowieka we współczesnej mu rzeczywistości społeczno-polityczno-gospodarczo-kulturowej. Zabezpieczenie zaś godności człowieka może i faktycznie dokonuje się poprzez zapewnienie wszystkim praw: wolnościowych, społecznych i solidarnościowych. Trudno bowiem mówić o ochronie człowieka w jego godności bez np. odpowiedniej egzystencji, bez posiadania pracy będącej źródłem utrzymania człowieka, bez własności będącej podstawą bytu, bez dostępu do dóbr kultury itp. tzn. bez zagwarantowania człowiekowi praw społecznych i solidarnościowych¹². Jest to o tyle istotne, iż niejednokrotnie we współczesnej rzeczywistości uważa się, że jedy-

¹⁰ Por. Jan Paweł II, *Chcesz służyć sprawie pokoju – szanuj wolność. Orędzie na XIV Światowy Dzień Pokoju 1 I 1981*. Tekst polski, Warszawa 1981, n. 2, 3.

¹¹ Por. tamże, n. 3.

¹² Por. Jan Paweł II, *Orędzie do Organizacji Narodów Zjednoczonych*, dz. cyt., n. 13.

nie prawa wolnościowe służą zabezpieczeniu godności osobowej człowieka. Tymczasem pełna ochrona godności osoby domaga się zagwarantowania człowiekowi wszystkich bez wyjątku praw. Stąd też Jan Paweł II głosi koncepcję integralnych praw człowieka. Pojęcie to oznacza, że ze względu na wynikanie praw z godności i ze względu na jej ochronę, wszystkie prawa muszą być gwarantowane. Wspólnotowość bowiem praw wolnościowych, społecznych i solidarnościowych daje człowiekowi pełne poszanowanie jego godności. W pojęciu integralnej koncepcji praw człowieka propagowanej przez Jana Pawła II, kryje się zatem przeświadczenie, że wszystkie generacje praw stanowią w istocie nierozdzielną jedność, są niepodzielne i tak samo ważne, mimo zachodzących między nimi różnic.

Godność osoby jako wyznacznik absolutnej i integralnej koncepcji praw człowieka jest pierwszą specyficzną cechą nauczania Jana Pawła II na temat praw człowieka. W tej kwestii papież wnosi istotny wkład w rozwój tej problematyki. Godność człowieka jako osoby jest już nie tylko podstawą praw ale wyznacza samą jej koncepcję.

2. Katalog praw człowieka

Istotny wkład człowieka w problematykę praw człowieka wnosi także Jan Paweł II w to co określić możemy „katalogiem praw człowieka”.

Z dokumentów i przemówień papieża Jana Pawła II można sporządzić pewien katalog praw, które papież uważa za najważniejsze. Zalicza się do nich następujące prawa: do życia, do wolności i bezpieczeństwa osobistego, prawo do wyżywienia, do odzienia, do mieszkania, do opieki zdrowotnej, do odpoczynku i rozrywki, prawo do wolności słowa, do nauki i kultury, prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania, prawo do wyznawania własnej religii indywidualnie i zbiorowo, publicznie i prywatnie, prawo do wyboru określonego stanu lub zawodu, do założenia rodziny przy zapewnieniu warunków koniecznych do rozwoju życia rodzinnego, prawo do pracy i własności, do godziwych warunków pracy i do sprawiedliwego wynagrodzenia za pracę, prawo do zebrania i do zrzeszania się, prawo do swobodnego poruszania się i do podróżowania wewnątrz i na zewnątrz własnego kraju, prawo do narodowości i do miejsca zamieszkania, prawo do uczestnictwa w życiu politycznym i prawo do swobodnego wyboru ustroju politycznego państwa, do którego się przynależy, prawo do życia w pokoju, zdrowym środowisku, prawo do rozwoju¹³.

Zasadniczo sam katalog praw człowieka Jana Pawła II nie różni się od katalogu podanego szczególnie przez Jana XXIII. Można jednak odnaleźć w tym wykładzie nowe prawo np. prawo do bezpieczeństwa osobistego, do godziwej

¹³ Por. tamże, n. 13.

rozrywki, do narodowości, do swobodnego wyboru ustroju politycznego. Nie w tym zatem tkwi nowa myśli i nowe elementy. Można jednak w zakresie „katalogu” wydobyć dwa elementy, które stanowią rzeczywiste „novum”.

Pierwszy dotyczy szczególnej troski o prawo do życia. Mówiąc inaczej temu prawu Jan Paweł II poświęca najwięcej miejsca i poddaje go najgłębszej interpretacji. Wynika to z faktu szczególnego zagrożenia prawa do życia we współczesnej rzeczywistości. W encyklice *Evangelium vitae* papież stwierdza: „Głoszenie to (szacunku do życia) staje się szczególnie naglące dzisiaj, gdy lęk budzą coraz liczniejsze i poważne zagrożenia życia ludzi i narodów, zwłaszcza życia słabego i bezbronnego. Obok dawnych, dotkliwych plag, takich jak nędza, głód, choroby endemiczne, przemoc i wojny, pojawiają się dziś plagi nowe, przybierające nieznane dotąd formy i niepokojące rozmiary”¹⁴. U podłoża wszelkich zagrożeń ludzkiego życia tkwi, zdaniem Jana Pawła II, złe pojęta wolność: „Znaczna część opinii publicznej usprawiedliwia przestępstwa przeciw życiu w imię prawa do indywidualnej wolności i wychodząc z tej przesłanki domaga się nie tylko ich niekaralności, ale wręcz aprobaty państwa dla nich, aby móc ich dokonywać z całkowitą swobodą”¹⁵.

Stąd też problematyka prawa do życia stanowi szczególnie przedmiot nauczania Jana Pawła II. Nauczanie to idzie w trzech kierunkach. Pierwszy z nich dotyczy próby wydobycia rzeczywistej wartości ludzkiego życia.

W świetle nauki Jana Pawła II życie zajmuje centralne miejsce w całokształcie dóbr człowieka. Jest ono po prostu fundamentalną wartością człowieka jako osoby. Istotę chrześcijańskiego orędzia życia ukazuje Jan Paweł II w drugim rozdziale encykliki *Evangelium vitae*. Analizy papieża mają przede wszystkim za zadanie uzasadnić tezę o życiu jako dobru fundamentalnym człowieka. Biblia zarówno w wymiarze *Starego* jak i *Nowego Testamentu* w sposób jednoznaczny – zdaniem papieża – potwierdza, iż życie człowieka jest dobrem. W pierwszej kolejności świadczy o tym odrębność życia, które otrzymuje człowiek od życia wszelkich innych stworzeń. I chociaż człowiek jest istotą tkwiącą w całokształcie świata, a tym samym w jakimś sensie z nim spokrewnioną, to jednak, jest w świecie: „objawem Boga, znakiem Jego obecności, śladem jego chwały”¹⁶. W praktyce oznacza to, że człowiek jako osoba jest wartością najwyższą tzn. obdarzony jest najwyższą godnością, która jest zakorzeniona w wewnętrznej więzi łączącej go z Bogiem. Potwierdza to zdaniem Jana Pawła II: „prymat człowieka nad rzeczami: są one jemu podporządkowane i powierzzone jego odpowiedzialności, podczas gdy on sam pod żadnym pozorem nie może być zniewolony przez swoich bliźnich i jakby zredukowany do rzędu rzeczy”¹⁷.

¹⁴ Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*. Tekst polski, Warszawa 1995, n. 3.

¹⁵ Tamże, n. 4.

¹⁶ Tamże n. 34.

¹⁷ Tamże n. 34.

O wartości tzn. godności człowieka świadczy jednak nie tylko odrębność przekazu życia i jakościowa różnica pomiędzy człowiekiem a światem, ale także wyposażenie go w jemu tylko właściwe władze duchowe. Życie bowiem ofiarowane człowiekowi przez Boga jest darem, dzięki któremu Bóg udziela coś z siebie stworzeniu¹⁸. Chodzi zatem o całą sferę duchową człowieka. To właśnie dzięki tej sferze duchowej, którą Bóg obdarza człowieka, życie jest czymś więcej niż tylko istnieniem w czasie: „Jest dążeniem ku pełni życia; jest załącznikiem istnienia, które przekracza granice czasu”¹⁹.

Największa prawda o życiu ludzkim zawarta już na kartach Starego Testamentu zostaje jak gdyby odpowiedzialna do końca w osobie Jezusa Chrystusa. Zdaniem Jana Pawła II życie, które Chrystus przyniósł ludziom, nie może być sprowadzone wyłącznie do istnienia w czasie, ponieważ polega na tym, że człowiek zostaje zrodzony przez Boga, aby mieć udział w pełni Jego miłości²⁰.

W ten sposób osiąga swój szczyt chrześcijańska prawda o życiu. Zdaniem Jana Pawła II godność życia nie wynika tylko z jego źródła, czyli z faktu, że pochodzi ono od Boga, ale także z jego celu jakim jest przeznaczenie do komunii z samym Bogiem²¹. Dlatego Kościół w swoim nauczaniu ujmuje wartość życia w kategoriach świętości: „Nie waham się głosić przed wami i przed całym światem, że każde życie ludzkie od chwili poczęcia poprzez kolejne etapy – jest święte, bowiem życie ludzkie zostało stworzone na obraz i podobieństwo Boże. Nic nie przewyższa wielkości lub godności osoby ludzkiej. Życie ludzkie nie jest po prostu ideą lub abstrakcją, życie ludzkie jest konkretną rzeczywistością istoty, która żyje, działa, rośnie i rozwija się; życie ludzkie jest konkretną rzeczywistością istoty zdolnej do miłości i służby dla ludzkości”²². I chociaż w chrześcijańskiej koncepcji życia funkcjonuje prawda nie tylko o doczesnym, ale i wiecznym wymiarze, to jednak to, co określamy jako wymiar doczesny czy życie cielesne, stanowi dla każdego wierzącego niepowtarzalne i wielkie dobro, bez którego nie można by mówić o jego wiecznym wymiarze. Jest to bowiem droga i przygotowanie ku egzystencji utożsamianej z byciem „twarzą w twarz” z Bogiem. Z prawdy o świętości życia ludzkiego wynika w sposób oczywisty zasada jego nienaruszalności głoszona przez Jana Pawła II. Zasada ta z jednej strony zakazuje niszczenia życia, z drugiej zaś strony nakazuje jego bezwzględne poszanowanie.

Można zatem powiedzieć, że życie w nauczaniu Jana Pawła II jest wartością zajmującą podstawowe miejsce w całej hierarchii ludzkich wartości. Z te-

¹⁸ Por. tamże, n. 34.

¹⁹ Tamże n. 34.

²⁰ Por. tamże, n. 36.

²¹ Por. tamże, n. 38.

²² Jan Paweł II, *Świętość życia ludzkiego*, w: Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne*, t. II, Warszawa 1982, s. 372.

go wynika niezbywalne prawo do życia, którego nikt człowiekowi nie nadaje, ale które narzuca się z siłą oczywistości aksjologiczno-normatywnej ze względu na godność. Wydobycie przedmiotowej treści prawa do życia stanowi drugi nurt nauczania Jana Pawła II na temat tego prawa.

Zdaniem papieża jego szczegółowa treść nie wyraża się tylko i wyłącznie w stwierdzeniu nietykalności życia ludzkiego, ale jest o wiele bogatsza.

Oprócz bezpośredniej nietykalności życia implikuje ono w sobie płaszczyzny praw bardziej szczegółowych. Pierwsza z nich jest płaszczyzna integralności cielesnej gwarantująca człowiekowi możliwość posiadania wszystkich członów, narządów i organów cielesnych. Życie składa się bowiem z różnych części, a życie cielesne wyraża się w życiu i działaniu tych części. Wszystkie one mają w prawie całego organizmu człowieka prawo do istnienia²³.

Drugą płaszczyznę stanowi płaszczyzna nienaruszalności ciała. Jest ona szersza od poprzedniej. O ile w pierwszej chodzi wprost o pozbawienie jakiegoś organu, to w tym przypadku należy mówić o gwarancji przed wszelkim naruszeniem ciała na przykład przez pobicie, znęcanie się, torturowanie²⁴.

Poza integralnością i nienaruszalnością, prawo do życia w najgłębszej swej treści, implikuje płaszczyznę zachowania zdrowia i rozwoju fizycznego. Są to bowiem konieczne elementy życia i czynniki jego zachowania. W płaszczyźnie tej mieszczą się np. prawo do sprawności cielesnej, opieki zdrowotnej, zabezpieczenia społecznego w wypadku choroby, kalectwa czy starości²⁵.

Kolejną płaszczyznę stanowi płaszczyzna posiadania środków potrzebnych do zagwarantowania sobie odpowiedniego poziomu życia. I w niej mieści się wiele bardziej szczegółowych praw, np. prawo do środków żywnościowych, ubrania, mieszkania, prawo do zabezpieczenia społecznego w wypadku niezdolności do pracy, bezrobocia oraz niezawinionego pozbawienia środków niezbędnych do życia²⁶.

W wydobywaniu szczegółowej treści prawa do życia można pójść jeszcze dalej. Jan Paweł II mówi bowiem o życiu odpowiadającym godności człowieka. Nie chodzi zatem tylko i wyłącznie o takie prawo, które gwarantuje nietykalność życia i zdrowia, a także zapewniające minimum egzystencji, to znaczy zaspokojenie podstawowych potrzeb wyżywienia, odzieży, mieszkania, ale o prawo do zaspakajania ciągle nowych potrzeb, które stanowić będą o godnym człowiekiem poziomie życia.

Zaprezentowana skrótkowo szczegółowo treść prawa do życia, w nauczaniu Jana Pawła II, wynikająca bezpośrednio z faktu uznania życia za wartość fundamentalną, wskazuje, iż w jej ramach należy mówić o całym zespole przysłu-

²³ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*, dz. cyt., n. 54.

²⁴ Por. tamże, n. 54.

²⁵ Por. tamże, n. 54.

²⁶ Por. tamże, n. 54.

gujących człowiekowi praw bardziej szczegółowych. Jest to prosta konsekwencja faktu, iż życie samo w sobie, a tym bardziej życie, które ma być godne człowieka jako osoby, jest wielorako warunkowane. W tym sensie prawa bardziej szczegółowe stoją w służbie tych jednostkowych wartości, bez istnienia których nie można mówić o zachowaniu życia człowieka. Można zatem powiedzieć, iż prawo do życia w najgłębszej swej treści, to prawo do tej wartości, jaką jest życie, ale także prawo do tego, co bezpośrednio wiąże się z życiem i co je w jakikolwiek sposób warunkuje. U jego zaś podstaw leży uznanie życia za wartość fundamentalną.

Trzeci nurt nauczania Jana Pawła II w zakresie prawa do życia dotyczy ukazania tych zjawisk, które we współczesnym świecie godzą w prawo do życia. Chodzi o te zjawiska i działania, które stoją w sprzeczności z przysługującym człowiekowi prawem do życia.

Są to te działania, które mają charakter bezpośredniego niszczenia życia. Chodzi tu przede wszystkim o takie zjawiska jak: zabójstwa, ludobójstwa, samobójstwa, przerywanie ciąży, manipulacje i doświadczenia na ludzkim embrionie, eutanazja. Jasną ocenę tych zjawisk daje Jan Paweł II w encyklice *Evangelium vitae*, klasyfikując je jednoznacznie w kategoriach zła: „nie powinno to dziwić, ponieważ zabójstwo ludzkiej istoty, która jest obrazem Bożym, stanowi grzech szczególnie ciężki”²⁷. I tak na przykład o przerywaniu ciąży papież mówi: „przerywanie ciąży jest – niezależnie od tego, w jaki sposób zostaje dokonane – świadomym i bezpośrednim zabójstwem istoty ludzkiej w początkowym stadium jej życia”²⁸. Z kolei o eksperymentach na embrionie ludzkim Jan Paweł II mówi: „wykorzystywanie embrionów i płodów ludzkich jako przedmiotu eksperymentów jest przestępstwem przeciw ich godności istot ludzkich, które mają prawo do takiego samego szacunku jak dziecko już narodzone i jak każdy człowiek. Na takie samo potępienie moralne zasługuje także praktyka wykorzystywania embrionów i płodów ludzkie jeszcze żywych – czasem wyprodukowanych specjalnie w tym celu w drodze zapłodnienia w probówce – już to jako materiału biologicznego do wykorzystania, już to jako źródło organów albo tkanek do przeszczepów, służących leczeniu niektórych chorób”²⁹. Także „modna” dziś eutanazja oceniona zostaje w sposób jednoznaczny: „w zgodzie z Magisterium moich Poprzedników i w komunii z Biskupami Kościoła Katolickiego, potwierdzam, że eutanazja jest poważnym naruszeniem Prawa Bożego jako moralnie niedopuszczalne dobrowolne zabójstwo osoby ludzkiej”³⁰.

²⁷ Tamże, n. 55.

²⁸ Tamże, n. 58.

²⁹ Tamże, n. 63.

³⁰ Tamże, n. 65.

W drugiej kolejności są to te działania, które co prawda nie mają charakteru bezpośredniego niszczenia życia, ale wprowadzają istotny czynnik jego zagrożenia. Chodzi tu o zjawiska: terroryzmu, tortury, naruszania całości psychofizycznej człowieka, nieludzkich warunków życia i pracy itp.³¹.

Drugi element nowy w zakresie katalogu praw człowieka dotyczy tak zwanej indywidualizacji i uniwersalizacji praw człowieka. W czym się to wyraża?

Indywidualizacja zdaniem ks. F. Mazurka „wyraża się w tym, że zajmuje się on położeniem różnych kategorii osób i prawami im przysługującymi”³². Stąd też Jan Paweł II w swoim wykładzie dotyczącym praw człowieka zajmuje się nie tylko prawami ogólnie, ale prawami: dzieci, matek, młodzieży, rolników, emigrantów, gasterbeiterów, inteligencji, bezrobotnych, upośledzonych, chorych itp.³³.

Obok indywidualnych praw człowieka w nauczaniu społecznym Jana Pawła II występuje łącznie ich – czyli tzw. uniwersalizacja. Pojęcie to oznacza, że prawa przysługujące osobie ludzkiej jako jednostce w wykładzie papieża łączone są z prawami określonych społeczności takich jak: rodzina, naród, społeczność państwowa³⁴. Stąd też szeroki wykład praw rodziny, narodu państwa itp.³⁵.

3. Szczególne znaczenie prawa do wolności religijnej

Nauczanie Jana Pawła II na temat praw człowieka idzie w kierunku ukazania wolności religijnej jako prawa naczelnego, a nawet więcej jako podstawy wszystkich innych praw wolnościowych przysługujących człowiekowi.

Jan Paweł II w *Orędziu do Sekretarza Generalnego ONZ* z 2 XII 1978 roku podejmując to zagadnienie wprost stwierdza „Mam tu na myśli sprawę swobody wiary religijnej, która jest podstawą wszystkich innych swobód i jest nierozdzielnie związana z nimi wszystkimi ze względu na samą godność przysługującą osobie ludzkiej”³⁶. Uzasadnienie tego poglądu idzie po linii podkreślenia, iż podstawową wartością człowieka, sięgającą najgłębszych jego wymiarów, sfery najbardziej osobistej bo duchowej jest stosunek człowieka do Boga wyrażający się w przekonaniach religijnych. Z tego duchowego wymiaru człowieka biorą dopiero początek inne wymiary jego wielkości³⁷. Tutaj człowiek doświadcza także i przeżywa, że jest prawdziwie wolny przez fakt uznania i przeżywania transcendencji swojego istnienia w stosunku do świata i Boga a także,

³¹ Por. tamże, n. 65.

³² F. Mazurek, *Prawa człowieka w nauczaniu społecznym Kościoła*, Lublin 1991, s. 111.

³³ Jan Paweł II, *Chronić dziecko dla dobra społeczeństwa*, w: Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne*, t. II, dz. cyt., s. 91-93; Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*. Tekst polski, Warszawa 1981, n. 21, 22, 23.

³⁴ Por. F. Mazurek, dz. cyt., s. 114.

³⁵ Por. Jan Paweł II, *Nie ma innej drogi do człowieczeństwa jak przez rodzinę*, w: Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne*, t. III, Warszawa 1984, s. 152; Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, dz. cyt., n. 17.

³⁶ Jan Paweł II, *Wolność religijna podstawą praw ludzkich...*, art. cyt., s. 52.

³⁷ Jan Paweł II, *Chcesz służyć sprawie pokoju...*, art. cyt., s. 25.

że wolność jest zawsze wolnością człowieka uczynionego na obraz i podobieństwo Boga. A zatem „uwolnienie od niesprawiedliwości, od strachu, od przymusu, od cierpienia, nie służyłoby niczemu, gdyby człowiek pozostał niewolnikiem w głębi serca... W ten sposób pełna wolność człowieka zasadza się na głębszej płaszczyźnie: na płaszczyźnie otwarcia się na Boga...”³⁸. Wolność zatem w tej najbardziej intymnej, wewnętrznej i duchowej sferze jest jak gdyby najgłębszym wymiarem i najwyższą formą wolności nierozzerwalnie związanej z człowiekiem a ponieważ dotyczy ona relacji do Boga jest wolnością religijną. W tym właśnie sensie wolność religijna jako najgłębszy wymiar wolności człowieka staje się podstawą innych wolności i swobód. Praktycznie też, biorąc pod uwagę przedmiot tej wolności, a mianowicie, iż jest nim nie tylko sfera osobistych religijnych przekonań ale także ich uzewnętrznianie a także swobodnego działania w zakresie religijności rodziny i wspólnot religijnych, uderzenie w prawo wolności religijnej jest jednocześnie godzeniem w inne wolności człowieka. I tak dla przykładu odebranie człowiekowi prawa do wolności religijnej w formie wyboru wiary aż do opowiedzenia się poza Bogiem jest praktycznie odebraniem innych wolności takich jak wolności poszukiwania prawdy, wolności własnych przekonań, światopoglądu itp. Odwrotnie poszanowanie tego prawa jest często równoznaczne z poszanowaniem wyżej wspomnianych wolności. Podobnie jest także z wolnością religijną w zakresie jej uzewnętrznienia. Odmówienie człowiekowi prawa wolności zewnętrznego wyznania swej wiary jest w wielu wypadkach równoznaczne z odebraniem człowiekowi takich wolności jak wypowiadania własnych przekonań, poglądów, twórczości kulturalnej itp. Wreszcie także zaprzeczenie wolności religijnej w zakresie działalności wspólnot religijnych co jest prostą konsekwencją społecznej natury człowieka i samej religii, pozostaje z wieloma innymi wolnościami człowieka jak chociażby wolność głoszenia i przekazywania prawdy w słowie i formie pisanej, dostępu do środków masowego przekazu, działalności zgodnej z własnymi przekonaniami w dziedzinie wychowania i pracy charytatywnej, tworzenia instytucji i stowarzyszeń wychowawczych, kulturalnych i oświatowych aż do wolności zewnętrznej włącznie. W życiu zatem codziennym zależność pomiędzy wolnością religijną a innymi formami wolnościowymi człowieka jest daleko idąca, łatwo dostrzegalna i jako taka nie wymaga głębszego uzasadnienia.

Wolność religijna jest zatem podstawą innych wolności w tym sensie, iż z jednej strony sama w sobie jest ona najgłębszym najbardziej osobistym wymiarem wolności jako takiej a tym samym „w stopniu w jakim dotyczy ona najbardziej intymnej sfery ducha, podtrzymuje głęboko zakotwiczoną w każdej osobie rację bytu innych wolności”³⁹, z drugiej zaś strony biorąc pod uwagę

³⁸ Tamże, s. 15-16.

³⁹ Tamże, s. 11.

sam jej przedmiot szeroko rozumiany praktycznie zawiera on w sobie inne podstawowe wolności człowieka.

Głębsza analiza wolności religijnej w nauczaniu Jana Pawła II pozwala wnioskować, iż jej związek z prawami człowieka sięga jeszcze dalej to znaczy że jest ona nie tylko podstawą innych wolności ale wszystkich praw osoby ludzkiej. Stanowisko takie jest wprost wyrażone w tytule Orędzia Jana Pawła II do Sekretarza Generalnego ONZ z 2 XII 1978 roku „Wolność religijna podstawą praw ludzkich”. Uzasadnienie tak daleko idącego związku opiera się na zagadnieniu godności osoby ludzkiej i zakorzenionej w niej wolności.

Powszechnie wiadomo, iż Kościół za podstawę i źródło praw ludzkich przyjmuje godność osoby⁴⁰. Do natury zaś osoby posiadającej swoją godność należy wolność, która jest jak gdyby jej znakiem rozpoznawczym. Jan Paweł II mówiąc o wolności, która jest jego zdaniem najbardziej widoczną cechą człowieka, idzie jeszcze dalej w swoich przemyśleniach stwierdzając, iż jest ona „źródłem, z którego płynie godność ludzka; jest wzniosłym znakiem obrazu Bożego w człowieku (KDK 17). Została nam dana i udzielona jako nasze własne powołanie”⁴¹. Takie ujęcie każde widzieć wolność już nie tyle jako mającą swój fundament w godności, ale jako na jej źródło a przynajmniej jako jej element konstytutywny. Wolność człowieka nie jest zatem tylko konsekwencją posiadania przez osobę godności, ale jest ona jej elementem istotnym, konstytutywnym, w niej po prostu godność się wyraża. Ponieważ najgłębszym wymiarem wolności człowieka jest wolność religijna dotykająca jego sfery duchowej, o czym była mowa wcześniej, ona sama jako źródło i element konstytutywny godności staje się podstawą praw osoby. W tym kontekście należy widzieć wolność religijną jako podstawę praw człowieka przysługujących mu z racji jego godności. Praktycznie też godzenie w prawo do wolności religijnej jest godzeniem w samą godność człowieka jako ostateczny fundament wszystkich praw a tym samym w nie same. Jan Paweł II w przemówieniu w Nowym Jorku z 3 X 1979 roku *Wolność musi być oparta na prawdzie* stwierdza wprost: „Mówiłem też o wolności religijnej, ponieważ dotyczy ona relacji osoby do Boga i jest w szczególności sposób związana z innymi prawami człowieka. Jest ściśle związana z prawem do wolności sumienia. Jeżeli sumienie nie jest w społeczeństwie bezpieczne, wówczas wszystkie prawa są zagrożone”⁴². Potwierdzeniem tego stanu rzeczy jest codzienne życie, które dobitnie świadczy, że ile razy godzi się w wolność religijną tyle razy przekreśla się już nie tylko inne prawa wolnościowe, ale wiele innych podstawowych praw osoby ludzkiej takich jak prawo do

⁴⁰ Jan Paweł II, *Wolność religijna podstawą praw ludzkich...*, art. cyt., s. 51-52.

⁴¹ Tamże, s. 52.

⁴² Jan Paweł II, *Wolność musi być oparta na prawdzie*, w: Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne*, t. II, dz. cyt., s. 335.

nienaruszalności cielesnej, dobrego imienia, awansu społecznego, piastowania odpowiednich stanowisk a nawet niejednokrotnie prawa do życia. Praktycznie też poszanowanie tego prawa konsekwentnie wiąże się z uznaniem najbardziej podstawowych praw przysługujących człowiekowi.

Zakończenie

Problematyka praw człowieka stanowi dziś w nauczaniu społecznym Kościoła tematykę obszerną i wieloaspektową. Złożyło się na to przede wszystkim oficjalnie nauczanie Kościoła od papieża Leona XIII, którego encyklika *Rerum novarum* uznawana jest za pierwszy dokument podejmujący zagadnienie praw człowieka. Od tego czasu każdy papież wnosił nowe elementy w tę tematykę. Także obecny papież Jan Paweł II podejmuje zagadnienie praw osoby ludzkiej. Wielu uznaje go za papieża praw człowieka. Jest to w pełni uzasadnione biorąc pod uwagę, że zasadniczo nie ma dokumentu w którym Jan Paweł II nie podejmowałby tego tematu. Nauczanie Jana Pawła II ubogaca tematykę praw człowieka w trzech elementach. Szeroko interpretowana godność człowieka wyznacza koncepcję integralnych i absolutnych praw człowieka, szczególna troska o prawo do życia oraz indywidualizacja i uniwersalizacja praw osoby ludzkiej stanowi istotne novum w zakresie katalogu praw, podstawą praw osoby ludzkiej jest prawo do wolności religijnej. Są to te trzy elementy, które stanowią istotny wkład Jana Pawła II w rozwój problematyki praw człowieka w nauczaniu społecznym Kościoła.

DIRITTI DEL'UOMO NEL'INSEGNAMENTO SOCIALE DI GIOVANNI PAOLO II

Riassunto

Giovanni Paolo II ormai viene riconosciuto e chiamato come il Papa dei diritti dell'uomo. Un riconoscimento così, viene dal fatto, che ogni suo documento e discorso tocca quel argomento. L'insegnamento del Santo Padre arricchisce la tematica dei diritti dell'uomo in tre dimensioni. Dalla interpretazione della dignità dell'uomo risalgono i concetti dei diritti integrali e assoluti, in modo particolare la premura per il diritto della vita nonché individualizzazione e universalizzazione dei diritti dell'uomo risulta una vera „novità” nei riguardi del catalogo dei diritti come pure la constatazione, che al. fondamento dei diritti appartiene il diritto per la libertà religiosa. Sono tre elementi sostanziali del contributo di Giovanni Paolo II nello sviluppo della problematica dei diritti dell'uomo nell'insegnamento (lub: nella dottrina) sociale della Chiesa.

Antoni Balcerzak SDB